

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА СТЕШЕНКА

Серед митців кінця XIX- початку XX століття значне місце належить Іванові Стешенку (1873-1918). Його ім'я ще мало відоме українському читачеві. Але саме він був одним із перших, хто підніс свій голос на захист рідного слова, літератури, культури.

Ще навчаючись у Київському університеті на історико-філологічному факультеті, Іван Стешенко увійшов до кола українських інтелігентів, основу якого становили видатні письменники й громадські діячі: Олена Пчілка, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський, Іван Нечуй-Левицький, Олександр Кониський та інші. Окремі періоди життя і діяльності І.Стешенка розглядають в своїх роботах Ю.Хорунжий, І.Тюрменко, І. Лиханова, Л. Дрофань, А.Корецька, Н.Гаєвська. Літературна діяльність І.Стешенка знайшла своє відображення в роботах С. Болтівець, М. Кучинського, Н.Миронець.

І. Стешенко брав активну участь у літературному гуртку "Плеяда". Разом з Лесею Українкою 1896 року вони заснували групу "українська соціал-демократія". Присвятивши І. Стешенку поезію "Уривки з листа" (1897), поетеса порівняла його з квіткою ломикамінь.

Закінчивши університет, з осені 1896 року Іван Стешенко працює вчителем у жіночій Фундуклівській гімназії Києва. За політичні переконання був заарештований і кинутий на п'ять місяців до Лук'янівської в'язниці. Оскільки Іван Стешенко пережив арешт, йому заборонили педагогічну діяльність. І тільки 1906 року він був призначений учителем російської мови м. Слущька. Далі у формулярному списку про службу [4] зазначено про вчительську роботу в Першій Комерційній школі, про дозвіл викладати історію західної літератури на вищих вечірніх жіночих курсах, про проведення на посаду директора Київської гімназії допомоги біженцям. Викладав також у музично-драматичній школі Миколи Лисенка українську, російську, західно-європейську літератури та історію драми українською мовою.

Усе своє життя Стешенко покладає на те, щоб рідне слово, звучало розкуто, природно, у повсякденному вжитку не тільки в селах, а й у містах. Протягом 1905 року він друкує низку статей із мовного й національного питання та продовжує наполегливо доводити й відстоювати право української мови. "Чому треба навчатися мови близької, але чужої, та не вчити своєї рідної? Близькість не є тотожність. Подібна підміна мов - то сурогат і фальсифікація" [3: 25]. Насправді ж, висловлюючись термінологією комітету, малоруське наріччя таке далеке від великоруського і в граматичному, і в лексичному відношенні, що повинне вважатися самостійним слов'янським, а не спеціально російським наріччям.

Як приклад далекогогляднішого і виваженого ставлення до української мови Стешенко наводить Австрію, де працюють державні українські народні школи і державні гімназії, існують українські кафедри у двох університетах. Автор докоряє Комітетові міністрів Російської імперії в політичній короткозорості. У Хомській Русі пріоритет більш свідомого й освіченого польського населення призведе до колонізації українців, якщо не відкрити там української школи та не зробити виборним духівництвом, підкреслює І.М. Стешенко.

Ще в одній праці "Українофіли" Іван Стешенко пише, що "українофіли" – застаріле поняття щодо свідомих українців. Українофілом можна називати неукраїнця, який любить українську культуру, мову тощо. Свідомого ж українця треба, на думку автора, назвати українським патріотом [1].

"У національному житті одним з найважливіших явищ є безперечно мова, - писав Іван Стешенко, - складаючи частину народного духу, вона стає національною святощою. Представляючи одмічку і одмежовуючи одну націю від другої, вона стає символом національного життя" [2].

Дійсно, з умиранням усякої, а особливо розвиненої національної мови людство назавжди втрачає одну з сторінок своєї духовної історії. Дослідження національної літературної мови тісно пов'язане з вивченням історії культури, літератури, мови народу. Літературна мова є одним з найдієвіших знарядь просвіти та основних чинників духовного розвитку особистості, її виховання. Все це свідчить про першорядне науково-практичне значення проблеми літературної мови. "Питання про нашу літературну мову таке важливе, що ми не можемо його знехтувати, - підкреслював І.Стешенко, - але для цього треба одійти подалі од нашої мови і поговорити про літературну мову взагалі. Що таке мова? Це психофізичні знаки для вияву нашого Духа. Мова протягом історії...встановлюється несвідомим відбиранням і ухвалою слів усією громадою. І тільки тоді вона робиться знаряддям духу, і для окремої людини, і для громадського вжитку. Так складається народна мова..." [2].

Важко назвати інше мовне явище, підходи до розуміння якого були б настільки різні, як до літературної мови. Дехто впевнений, що літературна мова є мова загальнонародна, лише "відшліфована" майстрами слова, тобто письменниками, художниками слова. Інші вважають, що літературна є мова писемності, книжна мова, що протистоїть живому мовленню. Треті доводять, що літературна мова є загальнозначущою для даного народу, на відміну від діалекту та жанру.

Така різниця у розумінні сутності літературної мови спричинює суттєві відмінності у підходах до розгляду історичного процесу утворення національної літературної мови. Так, значна частина мовознавців та істориків підкреслює, що базою для виникнення і розвитку національної літературної мови є поступове утворення загально розмовної мови. Інші стверджують, що національна літературна мова перш за все визначається у сфері писемної мови. Ряд дослідників доводить наявність внутрішнього зв'язку та структурної узгодженості об'єднаних процесів у сфері писемно-літературної та народно-розмовної мов.

Проте, незважаючи на існуючі відмінності в розумінні цього явища, літературна мова без сумніву є реальністю. У наш час не треба доводити, що літературна мова є засобом розвитку суспільного життя, матеріального та духовного прогресу, засобом виховання особистості та залучення її до досягнень національної культури. У той же час літературна мова є результатом творчої діяльності багатьох представників нації, і являє собою яскраве соціокультурне явище. Таку думку відстоював на початку століття І.Стешенко. Він писав: "Ми мусимо не забувати, що мова є тільки засіб, а не мета. Мова мусить цінуватись лиш остільки, оскільки зв'язані з нею поняття поширюють наш духовний обрій... При впровадженні національної мови в народ ми стоїмо перед фактом поширення, власне не мови, а вищого духовного розвою. Питання національної мови є питання культурно-соціальне. Тільки тоді вона стає дійсно народною, коли народ зблизиться з вищою культурою... з вищою мовою" [2].

Розглядаючи процес становлення літературної національної мови, І.Стешенко дійшов висновку, що мова, підносячись на вищий рівень розвитку, безперервно поповнюється новими словами – і не тільки за рахунок розгортання власних словотворних можливостей, а й за рахунок іншомовних запозичень, що викликається потребами розвитку суспільства, комунікативними потребами людей. З цього питання він відмічав: "Ми, російські Українці ...прилучилися до вищої національної творчості по 1905 році, коли в нас з'явилася преса та деякі інституції... У мірі збільшення зносин виростають і зміни у мові, хоча б через внесення нових предметів культури, зв'язаних звичайно зі словом...Поволі запас слів збільшується чужеродними, бо збільшується обсяг... культури. Те ж бува і не може не бути у сфері духовній. Коли частина нації чи навіть індивідуум розвипились і вимагають слів для слову нового становища душі, то де їх взяти? Але чужоземці слова можна також передати близько до рідних, і се веде уже до самостійної творчості..."[2].

Прогресивний мовознавець І.Стешенко стверджував, що збагачення національної мови за рахунок іншомовних запозичень – це закономірний процес розширення лексичного складу мови, його ігнорування гальмує гармонійний розвиток мови, знижує суспільну ефективність усного і писемного мовлення "І те позичання мови ... і та творчість нового,

- писав І.Стешенко, - є закон нашого життя...Без позичання чужої культури і без посування своєї ми жити не можемо" [2].

Епохальною в історії української літературної мови стала творчість великого поета Т.Г.Шевченка, який не тільки створив її як мову, що має всі засоби вираження в найголовніших сферах суспільного життя, а й відкрив перспективу її всебічного розвитку та вдосконалення. Т.Г. Шевченко на основі невичерпних лексичних і стилістичних багатств українського літературного мовлення синтезував усе конструктивне з писемно-мовних надбань своїх попередників (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки), збагатив українську літературну мову лексичними запозиченнями з інших мов, насамперед суспільно-політичною термінологією та фразеологією, підготував ґрунт для формування її публіцистичного та наукового стилів.

Проте такий підхід до вирішення проблеми розвитку національної літературної мови не був одностайно підтриманий українською інтелігенцією. Наприкінці ХІХ- початку ХХ століття посилюється боротьба між представниками прогресивного й пуристського напрямів за шляхи подальшого розвитку мови. Представники прогресивного крила української літератури Марко Вовчок, Л.Глібов, П.Грабовський, І.Франко, І.Карпенко-Карий, Леся Українка, М.Коцюбинський продовжували традиції видатних попередників, у чийх творах народна мова вперше заграла всіма барвами. Насамперед це стосується Т.Г.Шевченка, у творчості якого завершився процес формування української літературної мови на народній основі, і працювали над її вдосконаленням. У мові цих письменників по-новому була вирішена проблема використання іншомовних слів у художньому творі: у разі необхідності вони вводили в текст влучні запозичення, доводячи, що одним із джерел збагачення словникового складу української літературної мови повинні бути мови світу.

У той же час представники протилежних поглядів – П.Куліш, М.Грушевський, І.Нечуй-Левицький – відстоювали архаїзацію української літературної мови, заперечували появу в ній нових елементів, породжених умовами соціально-політичного життя, намагалися ізолювати українську мову від мов інших народів.

Саме у цей складний для української літературної мови час письменникам та небайдужим до цього питання діячам культури доводилося ставити і вирішувати у своїх творах ряд важливих проблем, що стосувалися не тільки розвитку і збагачення словникового складу української літературної мови та її фразеологічних і синтаксичних засобів, а й удосконалення контактів з іншими мовами. З цього приводу І.Стешенко відмічав: "Зміни в мові вважаються за хитання підвалин самої нації і боротьби між реформаторами мови та її охоронцями набуває часом форму державної справи"[2].

І.Стешенко, аналізуючи причини виникнення протилежних позицій щодо проблеми національної літературної мови, міркував: "Через що з'являється у сфері нації опозиція проти запозичених або ново-створених слів? Через незвичку до них, через їх чужинність. Неологізми спершу "страшні" через широке обертання та брак у народа підхожих слів, потроху прививаються і через кілька поколінь стають цілком рідними і навіть приємними. Візьмем такі слова у слов'янських мовах як "ідеал", "ідея", "ікона", "монах", "аскет", і сила подібних" [2].

У своїй науковій спадщині І.Стешенко яскраво продемонстрував прихильність та вірність традиції української класичної літератури – глибоку інтернаціоналістську повагу до інших мов, відчуття їхньої краси й своєрідності, сприйняття їх як тієї творчої стихії, що не роз'єднує, а об'єднує народи, бо веде до розуміння їхньої душі, людської сутності.

"Поява в національній мові чужих, нових і звісних лише одній частині нації слів не є смертодайним лихом, а цілком звичайною річчю", - писав І.Стешенко, - "Літературна мова і тепер, і ще багато часу попереду мусить бути рябою, пістрявою, і складатись зі слів також інших націй. Шкідливо й низько затримувати нашу націю "для домашнього обиходу", при мові "баби Палажки" [2].

І.Стешенко підкреслював глибоку духовну сутність мови взагалі: "У мові головне не зовнішній її бік, а внутрішній: зв'язані з нею явища духу. І коли, яка б не була і де б не взята, мова помагала наш дух виявляти і його покращувати, то для нас врешті байдуже, чи з рідного джерела слово – ідеал, ідея, альтруїзми – чи з чужого. ... не треба звати зрадниками тих, хто з чужими та новими словами бажає промовити вищу правду до рідного краю" [2].

І.Стешенко стверджував, що в період розвитку національної літературної мови істотно змінюється роль окремих діалектів як джерела їх впливу на інші. Він уважав, що літературна мова ніколи не збігається зі своєю діалектною основою. Літературна мова, все більше витискуючи діалекти та асимілюючи їх, поступово набуває загальнонародного значення.

І.Стешенко підкреслював, що лише в епоху існування розвинених національних мов літературна мова як найвищий нормований тип загальнонародної мови поступово витискає діалекти та інтердіалекти та стає загальнонаціональною як в усному, так і в письмовому спілкуванні. При цьому загальною рисою розвитку національних мов є проникнення літературної норми в усі сфери та форми культурного й державного життя.

Багато минуло часу, відбулося безліч суспільно-політичних та соціокультурних подій відтоді, коли жив і творив І. Стешенко. Культура української літературної мови за цей період помітно зросла. І все ж за об'єктивних обставин вона відстає від сучасних вимог, від процесу ускладнення й розширення комунікативних функцій літературної мови. Тому боротьба за піднесення культури української літературної мови є загальноосвітньою справою, невід'ємною частиною культури, в якій ідеї І. Стешенка й досі є актуальними.

Саме тому думки І. Стешенка про розвиток національної літературної мови, які висловила ця талановита людина майже століття тому й сьогодні сприймаються як сучасні: "Сю добу боротьби повинна пережити кожна нація, що прилучається до вищої культури, і перемога врешті схиляється на бік новаторів мови" [2].

У вивченні процесу творення української літературної мови завжди актуальним було і є питання, про народну мову як джерело літературної мови. Кожна літературна мова органічно виростає з мови живої, яка надзвичайно багата на різні форми. Літературна мова прагне обмежити їх число, встановити окреслені норми, методику використання.

Думка, що українська мова — це мова тільки народна, не зовсім справедлива. Мовним учителем мусить бути найперше школа. Без доброго навчання літературної мови знати її не будемо. Сьогодні треба навчитися літературної мови, бо одної народної не вистачає для повного знання, і треба засвоїти, що мова народна й мова літературна - це різні речі, хоча літературна базується на народній.

У духовному житті кожного народу літературна мова відіграє важливу роль. Вона є силою культури, а культура - то сила народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стешенко І. Історія української драми / Україна / І. Стешенко. – К., 1908. – Т.1. – 309 с.
2. Стешенко І.М. Про українську літературну мову / І.М. Стешенко. – К., 1912. – 36 с.
3. Стешенко І. О так называемом украинофильстве / И. Стешенко // Киевские отклики. – 1905. – №84. – С. 25.
4. ЦДАВО (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України), – ф. 2201, – оп.1, спр. 71, – арк. ... 40.

Подано до редакції 09.11.09

РЕЗЮМЕ

У статті представлено праці видатного педагога, філолога, політичного діяча, першого Міністра освіти Івана Стешенка. У своїй науковій спадщині І. Стешенко яскраво продемонстрував прихильність та вірність українській

національній мові та літературі. Внесок І. Стешенка в педагогіку, філологію вагомий і актуальний. За час його діяльності було закладено національну систему освіти, відкрито навчальні заклади нового типу, піднесено на належний рівень національну мову.

Ключові слова: національна мова, література, педагогічна діяльність, наукова спадщина.

I.N. Soyko

ВОПРОС НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ИВАНА СТЕШЕНКА

РЕЗЮМЕ

В данной статье изложена работа знаменитого педагога, филолога, политического деятеля, первого Министра образования Ивана Стешенка. В своем научном наследии И.Стешенко ярко показал благосклонность та верность украинскому национальному языку и литературе. Вклад И. Стешенка в педагогику, филологию большой и актуальный. За период его деятельности было заложено национальную систему образования, открыто учебные заведения нового образца, возвышено на высокий уровень национального языка.

Ключевые слова: национальный язык, литература, педагогическая деятельность, научное наследие.

I.N. Soyko

THE PROBLEM OF NATIONAL LANGUAGE IN IVAN STESHENKO'S HERITAGE

SUMMARY

The article analyzes work of a prominent teacher, philologist, political figure, the first Minister of Education Ivan Steshenko. In his scientific heritage I. Steshenko brightly showed a favor and loyalty to national Ukrainian language and literature. I. Steshenko's contribution to pedagogics and philology is considerable and actual. During his activity the national system of education was founded, some educational establishments of new type were opened, national language was elevated to a high level.

Keywords: national language, literature, pedagogical activity, scientific heritage.
